

Farkas Beáta

A világgazdasági válság hatása az Európai Unió régi és új kohéziós tagállamaiban

ÖSSZEFOGLALÓ: A világgazdasági válság az Európai Unión belül a kohéziós országokat erősebben sújtotta. Ebben a térségben a fejlődés jobban épült a külföldi tőke bevonására, mint más feltörekvő régiókban, ami a válság alatt sebezhetőbbé tette őket. A visszaesés mértéke a válság előtt felhalmozódott egyensúlytalanságoktól függött, ezért Lengyelország, Szlovákia és Csehország növekedési kilátásai romlottak legkevésbé, Magyarország viszont kisodródott a visegrádi országok közül. Írország és a bajba jutott új kohéziós országok rugalmasabban reagáltak a válságra, mint a mediterrán országok. A növekedési potenciál szempontjából kulcsterületeken (beruházások, oktatás, innovációs rendszer) a kohéziós országok nagyobb visszaesést, illetve megszorításokat szenvednek el, mint az észak-nyugati centrumországok, ami alátámasztja a konvergencia lassulását előrejelző ökonometriai elemzéseket. Mindez az integráció koncepciójának az újragondolását is kikényszeríti.*

KULCSSZAVAK: európai integráció, kohéziós országok, konvergencia

JEL-kód: O43, P16, P52

A gazdasági válság hatása drámaian jelentkezett az Európai Unió egyes tagállamaiban, Magyarország és Lettország már 2008-ban egy kombinált mentőcsomagot kapott a Nemzetközi Valutaalaptól (IMF), a Világbanktól és az Európai Uniótól. Románia 2009-ben és 2011-ben fordult az IMF-hez. 2010-ben Görögország mint az euróövezet tagja kapott kölcsönt az EU-tól és az IMF-től. Még ugyanebben az évben Írország számára fogadtak el egy pénzügyi segélycsomagot, őket Portugália követte 2011-ben.

*A tanulmány a TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KONV-2010-0005 azonosító számú, „Kutatóegyetemi Kiválósági Központ létrehozása a Szegedi Tudományegyetemen” című projekt keretében készült, amely az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Levelezési e-cím: bfarkas@eco.u-szeged.hu

E sorozat láttán felmerül a kérdés, véletlen-e, hogy a legsérülékenyebb országok mind az EU régi és új, a Kohéziós Alap támogatásából részesülő, úgynevezett kohéziós országaiból kerültek ki? Nemcsak a médiában, a szakemberek között is gyorsan polgárjogot nyert az EU magországairól vagy centrumáról és perifériájáról beszélni. S ha egyszer ez a válság véget ér, lesz-e ennek az időszaknak következménye, visszatérnek-e ezek az országok arra az ígéretes pályára, amin a mintegy 5–25 éves integrációs tagságuk alatt haladtak?

A következőkben azt kíséreljük meg áttekinteni, hogy a válság eddigi lefolyása alapján mit tudunk válaszolni ezekre a kérdésekre. Ez azért nagyon lényeges, mert az európai integráció egyik alapvető célja, hogy lehetőséget biztosítson az elmaradottabb tagállamok felzárkózására és erősítse a társadalmi kohéziót, ami egy önálló szakpolitikában, a kohéziós politikában

is kifejeződik. A régi kohéziós országok súlyos problémái különösen váratlan megrázkódtatást jelentenek az integráció számára, mert ezek beilleszkedését lezárt folyamatnak szokás elkönyvelni. Ennek megfelelően az össze uniós elemzés és az egész szakirodalom a régi kohéziós országokat mindig az EU-15, azaz az összes régi tagállam között vizsgálja és csak az új tagállamokat különítik el.

Egy tanulmány kereteit messze meghaladná, hogy a válság lefolyását részletesen rekonstruáljuk ezekben az országokban. Ezért írásunk első részében csak azokat a jellemzőket ragadjuk meg, amelyek révén a kohéziós országok nagyobb mértékű sérülékenységét magyarázni tudjuk. Az új tagállamok közül az adatok áttekinthetőbb bemutatása érdekében kihagyjuk Ciprus és Málta statisztikai adatait, mert pár százezer lakosú szigetállamokról van szó, és nem is osztoznak a kelet- és közép-európai térség közös múltjában. A következőkben azt vizsgáljuk, hogy a válság eddig milyen mérhető következményekkel járt a felzárkózás GDP-ben és fogyasztásban mért eredményeire, illetve a társadalmi kohézióra nézve. Ezután azt nézzük meg, hogy a növekedés olyan hosszú távú forrásait, mint a beruházások, oktatási rendszer, kutatás-fejlesztés miként érintette a válság. Ezt követően összehasonlítjuk, hogy különböző hosszú távú előrejelzések mit mutatnak a válság utáni növekedési pályákról. Ezek alapján fogalmazunk meg uniós, illetve tagállami gazdaságpolitikát érintő következtetéseket.

A VÁLSÁG LEFOLYÁSÁNAK SAJÁTOSÁGAI A KOHÉZIÓS ORSZÁGOKBAN

A válság hatása a gazdasági növekedésre szembevető különbséget mutat a mediterrán országokban és az új tagállamokban. A válság kitörésekor 2008 utolsó negyedévéig a kelet- és közép-európai országok ellenállónak tűntek, mi-

vel elenyésző mértékben voltak fertőzöttek mérgezett értékpapírokkal. 2009-ben viszont a visszaesés mértéke Lengyelország kivételével minden új tagállamban meghaladta az uniós átlagot, a balti országok kiugróan nagy veszteséget szenvedtek el. 2011-re azonban Magyarország és Szlovénia kivételével a növekedés újra az uniós átlag fölé került, s ez 2012-ben is folytatódni látszik. Ezzel szemben a régi kohéziós országok közül csak Írországból volt azonnal erős recesszió, a többiek kisebb mértékű, de elhúzódó visszaesssel néznek szembe. A munkanélküliséget tekintve Csehország, Lengyelország, Románia és Szlovénia kivételével minden kohéziós ország az EU-átlagnál kedvezőtlenebb helyzetbe került (*lásd 1. táblázat*).

Ez a fejlemény azért lehet meglepő, mert mind a régi, mind az új kohéziós országok felzárkózását sikertörténetként szokták bemutatni, s nem is alaptalanul. Akár GDP-ben, akár a fogyasztási színvonalban mérjük a felzárkózást, 1970 és 2009 között sem más régióban (Kelet-Ázsiában vagy Latin-Amerikában), sem a világ többi egészében nem volt hasonló konvergencia az országok között (Gill – Raiser, 2011).

A válság térségbeli kirobbanásában egy olyan mozzanat játszott kulcsszerepet, ami az európai felzárkózási modell sajátossága, nevezetesen, hogy nagymértékű külföldi tőke bevonására épül viszonylag alacsony belső megtakarítási ráta mellett. A kétezres években mind a régi, mind az új kohéziós országokba áramló külföldi tőke GDP-arányosan messze felülmúlta a más térségekbe áramlót (Gill – Raiser, 2011; Fabrizio et al., 2009; Gallego et al., 2010). Ugyanezen időszakban a feltörekvő európai országokban a bruttó megtakarítási ráta 20 százalék alatt volt (Csehországban, Magyarországon és Szlovákiában meghaladta a 19 százalékot, Szlovéniában a 23 százalékot¹), a feltörekvő ázsiai országokban viszont a 30–40 százalék közötti tartományban mozgott (Herrmann – Winkler, 2009, p. 12). Ez azzal járt együtt, hogy a válságot megelőző évtizedben a folyó fizetési

A REÁL-GDP NÖVEKEDÉSI RÁTÁJA ÉS A MUNKANÉLKÜLISÉGI RÁTA AZ EURÓPAI UNIÓBAN ÉS A KOHÉZIÓS TAGÁLLAMOKBAN A VÁLSÁG IDEJÉN

	2008	2009	2010	2011 (e)	2012 (e)	2008	2009	2010
	Reál- GDP növekedési ráta					Munkanélküliségi ráta		
EU-27	0,3	-4,3	1,9	1,6	0,6	7,1	9	9,7
EU-15	0,0	-4,3	1,9	1,5	0,5	7,2	9,2	9,6
Régi kohéziós országok								
Írország	-3	-7	-0,4	1,1	1,1	6,3	11,9	13,7
Görögország	-0,2	-3,3	-3,5	-5,5	-2,8	7,7	9,5	12,6
Spanyolország	0,9	-3,7	-0,1	0,7	0,7	11,3	18	20,1
Portugália*	0,0	-2,5	1,4	-1,9	-3	8,5	10,6	12
Új kohéziós országok								
Bulgária	6,2	-5,5	0,2	2,2	2,3	5,6	6,8	10,2
Csehország	3,1	-4,7	2,7	1,8	0,7	4,4	6,7	7,3
Észtország	-3,7	-14,3	2,3	8	3,2	5,5	13,8	16,9
Lettország	-3,3	-17,7	-0,3	4,5	2,5	7,5	17,1	18,7
Litvánia	2,9	-14,8	1,4	6,1	3,4	5,8	13,7	17,8
Magyarország	0,9	-6,8	1,3	1,4	0,5	7,8	10	11,2
Lengyelország	5,1	1,6	3,9	4	2,5	7,1	8,2	9,6
Románia	7,3	-6,6	-1,9	1,7	2,1	5,8	6,9	7,3
Szlovénia	3,6	-8	1,4	1,1	1	4,4	5,9	7,3
Szlovákia	5,9	-4,9	4,2	2,9	1,1	9,5	12	14,4

e = előrejelzés

* Portugália munkanélküliségi rátái becsült adatok

Forrás: Eurostat

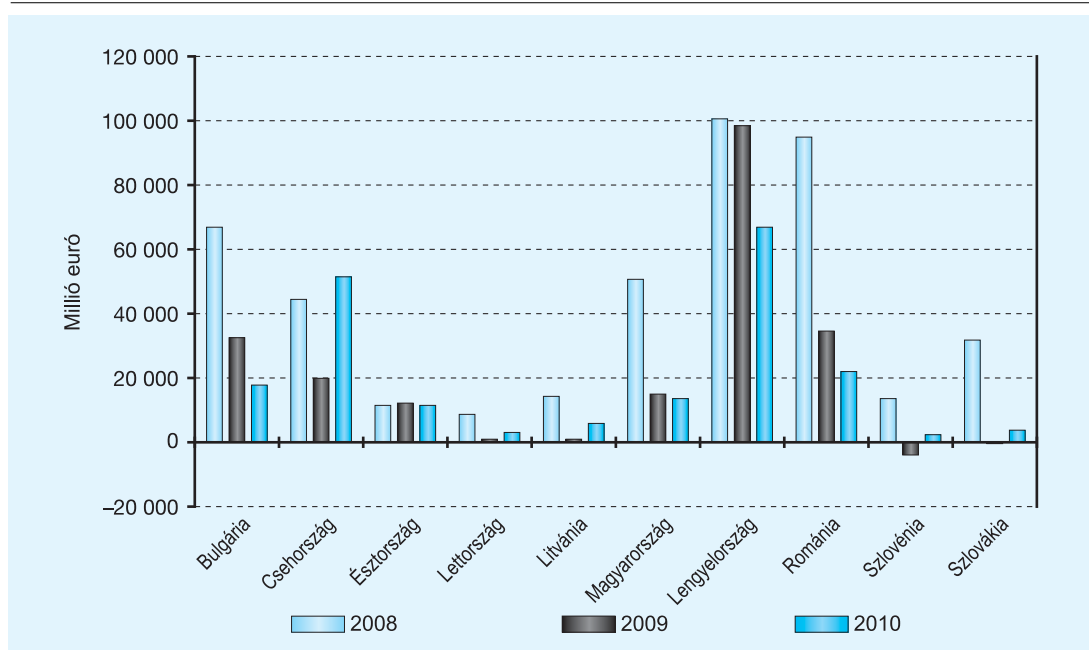
mérlegek deficitesek voltak. Görögországban, Portugáliában, a balti államokban, Bulgáriában és Romániában a deficit mérték 10 és 20 százalékos között volt, a többi országban 10 százalék alatt.² Ezzel párhuzamosan az ár és költség versenyképesség-alakulását jelző reálárfolyam folyamatosan felértékelődött, míg Németország versenyképessége erősödött, addig a mediterrán országoké és Írországé csökkent. Az új kohéziós országok közül Lengyelország és Szlovénia mutatta a legkisebb felértékelődést. (European Commission, 2010b)

2008 szeptemberétől a válság mélyülésével a feltörekvő piacok iránti bizalom megrendült, az egyes országokban a különböző tőkeelemeket (FDI, portfólió és egyéb befektetések) különböző módon érintve nettó tőke kivonás is történt, a tőzsdei árfolyamok estek, az állami ér-

tékpapírok hozamai és a CDS-felárak megnöttek. A beszűkülő exportlehetőségek tovább mélyítették a válságot s az előzőekben bemutatott reálgazdasági visszaeséshez vezettek. (Gardó – Martin, 2010).³ Csehország és Észtország kivételével a felzárkózás szempontjából különösen fontos FDI beáramlás 2010-re sem közelítette meg a válság előtti szintet (lásd 1. ábra).

A visszaesés súlyossága attól függött, hogy a válságot megelőzően mennyire voltak egyensúlytalanságok a gazdaságban. A három balti államban, Bulgáriában és Romániában a válság előtt a növekedést főként a hazai kereslet vezérelte, a nettó export hozzájárulása a növekedéshez kifejezetten a negatív tartományba esett, míg a közép-európai országokban a növekedés összetétele kiegyensúlyozottabb volt (European Commission, 2009a). A balti országokban az

A MŰKÖDŐ TŐKE BEÁRAMLÁSA AZ ÚJ KOHÉZIÓS TAGÁLLAMOKBA A VÁLSÁG IDEJÉN

Forrás: Eurostat

egyensúlytalanságok fontos területe volt a túlfűtött ingatlanpiac, ami a válság alatt omlott össze. Szlovéniában nem alakult ki ingatlanpiaci buborék, de a gazdaság túlfűtött állapotban volt a válság kirobbanásakor (Tajnikar et al., 2010). A válság kezdetekor egyedül Magyarországon volt magas az államadósság, részben emiatt szorult az ország azonnal segítségre. A többi új kohéziós tagállamban az államadósság azóta is a 60 százalékos maastrichti szint alatt maradt, azonban Észtország és Bulgária kivételével a válság alatt mindenütt dinamikus növekedésnek indult.⁴

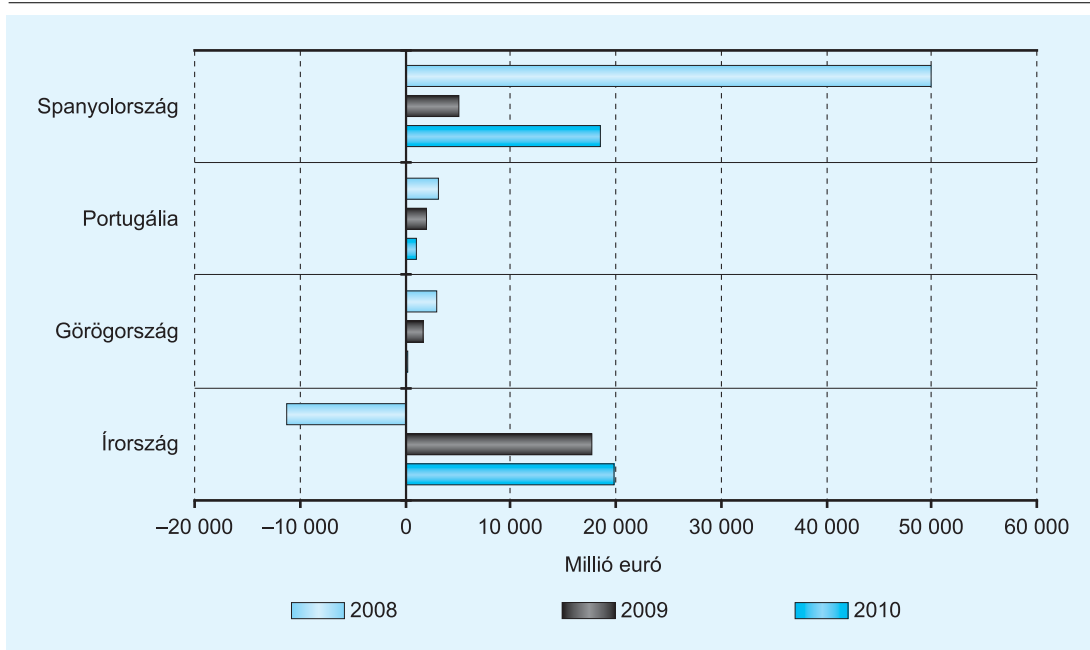
A régi kohéziós országokban az FDI beáramlása szintén visszaesett, Írországból 2008 volt a mélypont, amikor kifejezett veszteséget szenvedett el (lásd 2. ábra). A külföldi tőke összetétele azonban eltér az új kohéziós országokhoz képest. Egyrészt a mediterrán országokban az alacsony eurókamatlábak mellett beáramló portfólió és egyéb beruházás volt a külföldi tőke beáramlásának a fő formája (Gill – Raiser, 2011). Másrészt a régi kohéziós orszá-

gokban a belső és külső FDI-állomány nagyságrendje hasonló, míg az új tagállamokban a belső FDI-állomány többszöröse a külsőnek [az egyes tagállamokban ennek nagyságrendje a 2-szeres (Szlovénia) és 46-szoros (Románia) különbség között szóródott 2008-ban⁵].

A külföldi tőke eltérő összetétele a bank-szektorban is megfigyelhető. Az új kohéziós államokban a banki eszközök mintegy 60–90 százalékban külföldi kézben vannak, a régiókban ez az arány 10–50 százalék között mozog (European Central Bank, 2010, p. 20). Ezen különbség ellenére a külső sebezhetőség a pénzügyi integráció folytán mindkét csoportban kritikus mértéket ért el. A mediterrán országokban a nettó külföldi kötelezettségek a GDP 80–100 százaléka között voltak a válság kezdetekor (European Commission, 2010b, p. 15), az új tagállamok átlaga meghaladta a 60 százalékot, ezen belül Bulgária és Magyarország a 100 százalékot (Jevèák et al., 2010, p. 6).

A régi kohéziós országok közül Írország és

A MŰKÖDŐ TŐKE BEÁRAMLÁSA A RÉGI KOHÉZIÓS TAGÁLLAMOKBA A VÁLSÁG IDEJÉN

Forrás: Eurostat

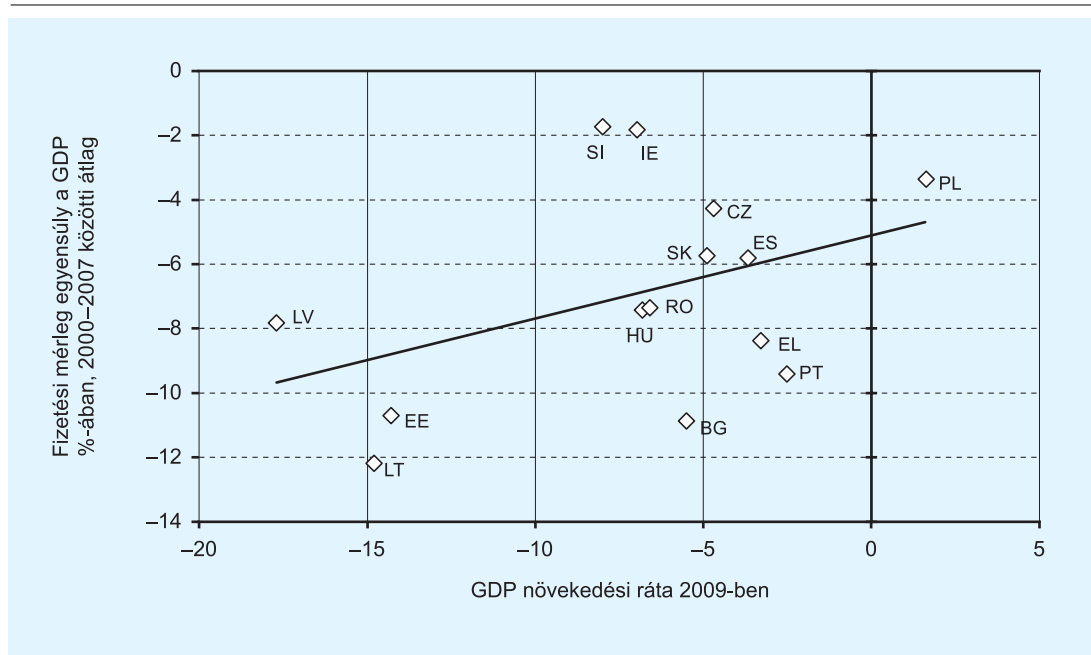
Spanyolország fegyelmezett fiskális politikát folytatott a válság előtt, viszont mindkettőben ingatlanpiaci buborék alakult ki, aminek a kidurranása válságot okozott a bankrendszerben. Írország számára ez különösen tragikus volt, mert bankszektora a GDP-hez képest Európában a legnagyobb (OECD, 2009b; Udvari, 2012). 2010-ben a bankkonszolidáció miatt az éves költségvetési deficit a GDP 31,3 százalékát tette ki. Az államadósság – ami 2007-ben még a 25 százalékot sem érte el – 2010-re 92,5 százalék lett.⁶ Görögországban és Portugáliában a külső egyensúlytalanságok mellett a fiskális politikában is fegyelmezetlenséget lehetett tapasztalni az euró bevezetése után, ikerdeficitek alakultak ki, Portugáliában a kétezres évek eleje óta leállt a konvergencia. Mindhárom mediterrán országra jellemző a kétezres évektől a termelékenység stagnálása, Görögországra a kifejezett csökkenése. (Kószó – Udvari, 2012; Mitsopoulos – Pelagidis, 2011; OECD, 2009a; OECD, 2010a; OECD, 2010b; Royo, 2010).

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a régi és az új kohéziós országok egyaránt a külföldi tőke bevonására építették a gazdasági felzárkózásukat, ami a pénzügyi világválság idején különösen sebezhetővé tette őket. A válság mélységében, annak elhúzódásában viszont vannak különbségek közöttük, ami azzal függ össze, hogy milyen súlyos egyensúlytalanságok terhelték a gazdaságokat a válság kitörése előtt (lásd 3. ábra). A válságot ennek megfelelően mindeddig Lengyelország, Szlovákia és Csehország vészelték át a legjobban.

A VÁLSÁG EDDIGI HATÁSAI A GDP-BEN ÉS A FOGYASZTÁSBAN MÉRT FELZÁRKÓZÁSRA, VALAMINT A TÁRSADALMI KOHÉZIÓRA

A válság előtti másfél évtized látványos eredményei után a válság egyértelműen megtorpanást hozott a GDP-ben mért felzárkózásban

**A GDP NÖVEKEDÉSI RÁTÁJÁNAK VISSZAESÉSE 2009-BEN ÉS FIZETÉSI MÉRLEG EGYENSÚLYA
A GDP %-ÁBAN, 2000–2007 KÖZÖTTI ÁTLAG**

Megjegyzés: A mediterrán országokban lassabban kitörő, elhúzódó válság miatt a 2000–2007 közötti GDP-arányos fizetési mérleg deficitje és a 2009-es gazdasági visszaesés közötti összefüggést jelző korrelációs együttható az új tagállamokra nézve magasabb (0,576), mint az összes kohéziós államé (0,411), amit az ábra mutat. Az egyensúlytalanságok jelensége komplexebb, a fizetési mérleg-deficit ennek csak egy, de fontos jelzőszáma, ezt illusztrálja az ábra.

Forrás: Eurostat alapján saját számítás

(az összehasonlításban a kelet-, közép-európai transzformációs visszaesés vége, 1995 a kiinduló adat). A 14 tagállam közül 2008 és 2010 között csak Portugália, Szlovákia, Magyarország, Lengyelország és Bulgária relatív helyzetében nem történt romlás (lásd 4. ábra).

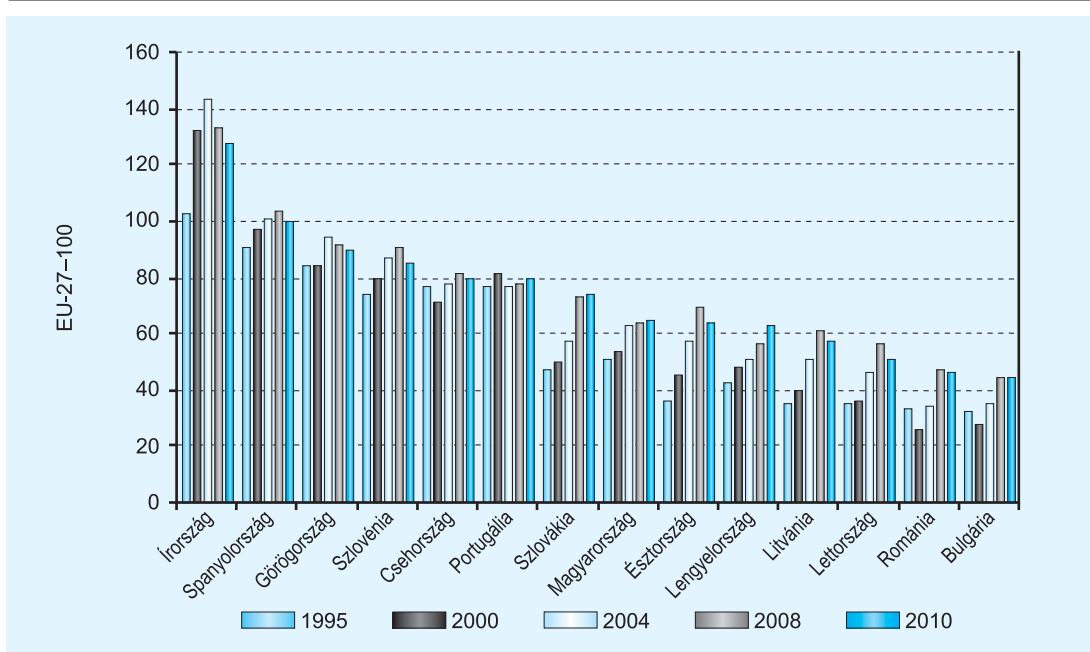
A háztartások helyzetét sokkal jobban mutatja a tényleges végső fogyasztás alakulása az EU-27 átlagához képest, ami magában foglalja mind a magánfogyasztást, mind az állami fogyasztás egyénekhez jutó részét. Ebben már az említett öt tagállamból Magyarország és Bulgária is kiesik (lásd 5. ábra).

A tényleges fogyasztás és a GDP EU-átlaghoz viszonyított alakulásának összevetése árnyalja a kohéziós országok helyzetéről, felzárkózásban elért eredményeiről alkotott képünket. Írországban a GDP relatív nagysága az

1990-es évek közepén még 9 százalékponttal volt magasabb a fogyasztásnál, a kétezres években már 30–40 százalékpont (!) között mozgott a különbség. Görögország fogyasztása viszont rendre 7–9 százalékponttal haladja meg a GDP termelésben elfoglalt pozícióját, sőt a 2010-es adatok alapján az EU-átlaghoz viszonyított fogyasztásban a 14 kohéziós tagállam élén állt. A másik ilyen notórius relatív túlfogyasztó Portugália, Görögországhoz hasonló nagyságrendben, Litvánia úgyszintén, de szerényebb mértékben. Spanyolország, Lengyelország, Lettország, Románia, Bulgária esetében a fogyasztás és GDP megközelítőleg együtt mozog. Szlovénia, Szlovákia, Magyarország, Észtország az uniós csatlakozás óta 5 százalékpont körüli értékben mutat jobb GDP-pozíciót. Csehország kedvező induló helyzete miatt nem

4. ábra

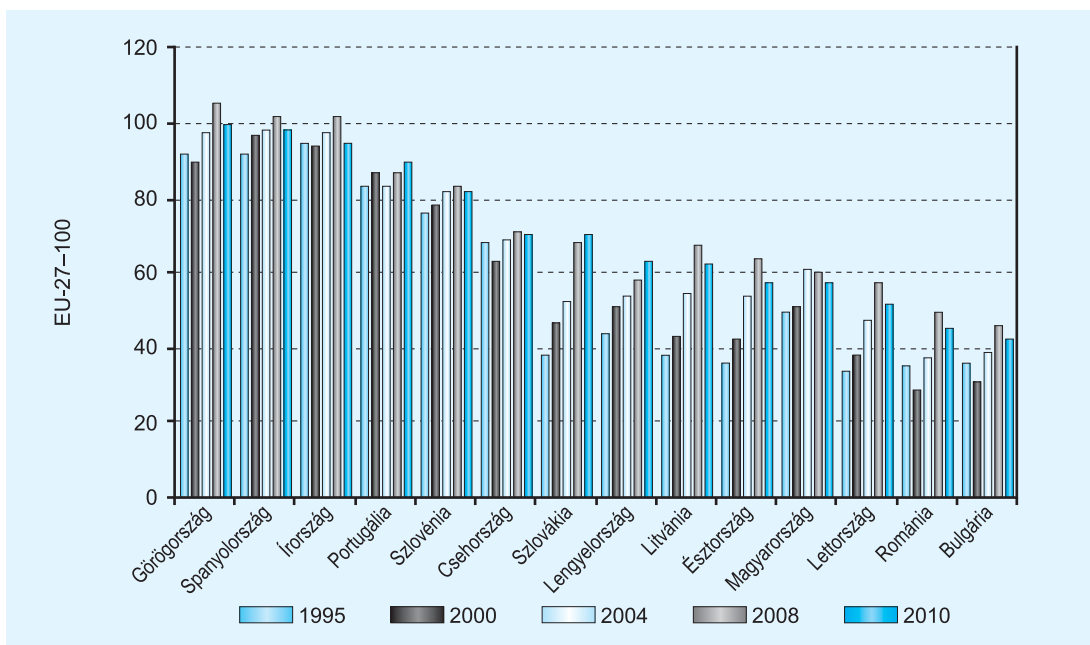
AZ EGY FŐRE JUTÓ GDP ALAKULÁSA VÁSÁRLÓERŐ-PARITÁSON A RÉGI ÉS AZ ÚJ KOHÉZIÓS ORSZÁGOKBAN AZ EU-27 ÁTLAGÁHOZ VISZONYÍTVA

Forrás: Eurostat

5. ábra

AZ EGY FŐRE JUTÓ TÉNYLEGES FOGYASZTÁS VÁSÁRLÓERŐ-PARITÁSON A RÉGI ÉS AZ ÚJ KOHÉZIÓS ORSZÁGOKBAN AZ EU-27 ÁTLAGÁHOZ VISZONYÍTVA

Forrás: AMECO-adatbázis alapján saját számítás

veszítette el a második helyét az új tagállamok között, de 1995-ben az EU-átlag 68 százaléka volt az egy főre jutó végső fogyasztás és 2010-ben is csak 70 százalék. Magyarország a GDP-ben 1995-höz képest a harmadik helyről 2010-ben a negyedikre (14 százalékpontos felzárkózás), a fogyasztásban viszont a hetedikre csúszott az új tagállamok között (8 százalékpontos felzárkózás az EU-átlaghoz). A legnagyobb nyertes Szlovákia, mind a GDP-ben, mind a fogyasztásban 27, illetve 32 százalékpontot javított a helyzetén 1995 és 2010 között. A balti országoknak a válság ellenére sikerült 2010-ben 20 százalékpont körüli felzárkózási eredményt megőrizni a fogyasztásban is.

A relatív fogyasztási helyzet változásában már tükröződik annak a kiigazításnak a hatása, amit a válsággal leginkább sújtott országokban a bérekben végrehajtottak. Akár a reálbéreket, akár a reálmunka-egységköltséget hasonlítjuk össze, a legnagyobb csökkentést a Lettország, Litvánia, Magyarország és Románia hajtotta végre, a válságban érintett mediterrán országok jóval kisebb mértékben.⁷

A válság első sokkjának hatásait eddig ki tudta védeni a szociális ellátások rendszere, és a kohéziós tagállamok relatív helyzete nem romlott. A mediterrán országok jóléti rendszeréről eddig is tudott volt, hogy nagyon rossz hatásfokkal működik, amint ez a szociális transzferek előtt és után szegénységi kockázatnak kitettek arányának összehasonlítása és a Gini-index is világosan jelzi. Az új tagállamok közül is csak Szlovénia és Magyarország mutat jobb eredményeket. Csehország és Szlovákia pedig olyan alacsony szegénységi kockázati rátát jelzett már a szociális transzferek előtt, hogy az olvasónak az adatok helyességével szemben kétsége támad. Az EU 2020 stratégia a szegénységi kockázatnak kitettek mellett az alapvető anyagi javaktól megfosztottakat, az alacsony munkaintenzitású családokat is beleszámítja a szegénységi indikátorába (a három kategória átfedését kizárva), ami például Magyarorszá-

gon közel egyharmadra növeli a szegények arányát. Mivel sem a Gini-együttható, sem ez az új indikátor nem mutatott növekedést a válság alatt, csak a 2010-es adatokat közöljük (lásd 2. táblázat).

Megállapíthatjuk, hogy a válság nyomán a kohéziós országok nemcsak abszolút értelemben szenvedtek el visszaesést, hanem a felzárkózás eredményeiből is vesztek, ami mind az egy főre jutó GDP-ben mérve, mind a háztartások végső fogyasztásában érzékelhető. A társadalmi kohézióra gyakorolt hatás feltehetően a megszorító csomagok végrehajtása után lesz majd mérhető.

A VÁLSÁG HATÁSA A HOSSZÚ TÁVÚ NÖVEKEDÉS FORRÁSAINA

A válság hosszabb távú növekedést és így a felzárkózást érintő hatásait úgy tudjuk megítélni, ha ennek meghatározó tényezőit vizsgáljuk. A mai növekedési elméletekben széles körben elfogadott gondolat, hogy a beruházások mellett a humán tőke fejlesztésének, azon belül az oktatási rendszernek, valamint az innovációs rendszernek kulcsszerepe van a hosszú távú növekedésben. Ahogyan a válság alatt ezeket a rendszereket sikerül megóvni vagy éppen visszafejlesztik, előrevetíti, hogy miként alakul a növekedési potenciál az egyes országokban.⁸

Ha az EU-27 tagállamát a válság alatt bekövetkezett bruttó beruházásnövekedés szerint állítjuk sorba, az első tizenkét ország között nincs régi, nem kohéziós tagállam, holott a viszonyszám nevezője, a GDP is jobban csökkent ezekben az országokban (lásd 6. ábra).

A világgazdasági válság és az ezt követő állami adósságnövekedés miatt a tagállamok a költségvetési kiadások csökkentésére kényszerülnek, ami veszélyeztetheti az oktatási rendszerre fordított kiadásokat is. Ennek a feltételezésnek az ellenőrzése az Eurostat adatbázisában még nem lehetséges, a legfrissebb adatok 2008-

**A SZEGÉNYSÉGI KOCKÁZAT ÉS A TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK ALAKULÁSA
AZ EU-BAN A VÁLSÁG ÉVEI ALATT**

	Szegénységi kockázatnak kitettek aránya				A transzferek hatása		Gini- együtt- ható	EU 2020 szegénységi indikátora
	szociális transzferek előtt		szociális transzferek után		a szegénységi koc- kázat csökkentésében			
	2008	2010	2008	2010	2008	2010		
EU-27	25,1	25,7	16,4	16,4	8,7	9,3	30,4	23,4
Belgium	27	26,7	14,7	14,6	12,3	12,1	26,6	20,8
Bulgária	27,1	27,1	21,4	20,7	5,7	6,4	33,2	41,6
Csehország	20	18,1	9	9	11	9,1	24,9	14,4
Dánia	27,8	29,1	11,8	13,3	16	15,8	26,9	18,3
Németország	24,2	24,2	15,2	15,6	9	8,6	29,3	19,7
Észtország	24,7	24,9	19,5	15,8	5,2	9,1	31,3	21,7
Írország	34	–	15,5	–	18,5	–	–	–
Görögország	23,3	23,8	20,3	20,1	3	3,7	32,9	27,7
Spanyolország	24,1	28,1	19,6	20,7	4,5	7,4	33,9	25,5
Franciaország	22,8	25	12,7	13,5	10,1	11,5	29,9	19,3
Olaszország	23,4	23,3	18,7	18,2	4,7	5,1	31,2	24,5
Ciprus	21,5	–	16,2	–	5,3	–	–	–
Lettország	30,2	29,1	25,6	21,3	4,6	7,8	36,1	38,1
Litvánia	27,2	31,8	20	20,2	7,2	11,6	36,9	33,4
Luxemburg	23,6	29,1	13,4	14,5	10,2	14,6	27,9	17,1
Magyarország	30,4	28,4	12,4	12,3	18	16,1	24,1	29,9
Málta	22,7	22,9	15	15,5	7,7	7,4	28,4	20,6
Hollandia	19,9	21,1	10,5	10,3	9,4	10,8	25,5	15,1
Ausztria	24,5	24,1	12,4	12,1	12,1	12	26,1	16,6
Lengyelország	25,1	24,4	16,9	17,6	8,2	6,8	31,1	27,8
Portugália	24,9	26,4	18,5	17,9	6,4	8,5	33,7	25,3
Románia	30,7	27,5	23,4	21,1	7,3	6,4	33,3	41,4
Szlovénia	23	24,2	12,3	12,7	10,7	11,5	23,8	18,3
Szlovákia	18,4	19,8	10,9	12	7,5	7,8	25,9	20,6
Finnország	27,3	27	13,6	13,1	13,7	13,9	25,4	16,9
Svédország	28,5	26,7	12,2	12,9	16,3	13,8	24,1	15
Egyesült Királyság	28,9	31	18,7	17,1	10,2	13,9	33	23,1

Megjegyzés: az EU 2020 szegénységi indikátora jelzi egyrészt a szociális transzferek utáni szegénységi kockázati küszöb (azaz a rendelkezésre álló jövedelem nemzeti mediánjának 60 százaléka) alatt élők arányát, másrészt azokat, akik meghatározott 9 alapvető szükséglet kielégítéséből 4-től meg vannak fosztva, harmadrészt azokat, akik alacsony munkaintenzitású háztartásban élnek, azaz a háztartás 18–59 év közötti tagjainak munkapotenciálja kevesebb mint 20 százalékban kihasznált. Egy személyt akkor is csak egyszer vesznek számba, ha több kategóriába is belesik.

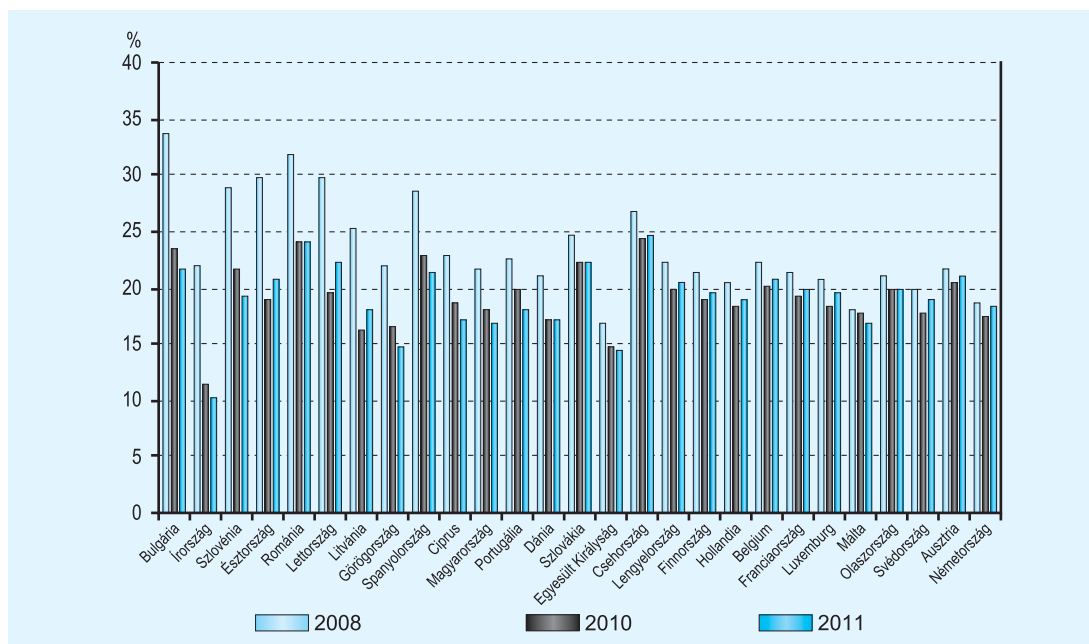
Forrás: Eurostat

ból valók. Viszont a Bizottság az EU 2020 stratégia kapcsán készített egy elemzést az oktatás helyzetéről az egyes tagállamokban, amiben a finanszírozás alakulását is nyomon követik (European Commission, 2011a). Ennek alapján

jelentős különbségek rajzolódnak ki a tagállamok között, döntően aszerint, hogy a válság milyen mély visszaeséssel járt (*lásd 3. táblázat*).

A régi, nem kohéziós tagállamok közül egyedül Hollandiában és az Egyesült Királyságban

A BRUTTÓ BERUHÁZÁSOK ALAKULÁSA A GDP SZÁZALÉKÁBAN

Megjegyzés: 2011-es előrejelzés

Forrás: Eurostat

van számottevő költségvetési megszorítás, utóbbiban a felsőoktatás területén nagyon súlyos, de a pénzügyi szektor óriási konszolidációs terhei miatt a költségvetés mozgástere csekély. Olaszország oktatási rendszere pénzügyi megszorítás nélkül is kirívóan gyengén teljesít. Mind a négy régi kohéziós országban van költségvetési megszorítás, eddig csak Spanyolországban nem drasztikus mértékű. A különbség abban van, hogy Írországban egy fejlett oktatási rendszer szenvedt el; Spanyolország egy hosszabb erőfeszítés után közepes szintre fejlesztett; a görög és a portugál oktatás mind finanszírozásában, mind teljesítményében már a válság előtt is messze az uniós átlag alatt volt.

Az új kohéziós országok közül Cipruson és Máltán kívül csak Lengyelországban és Szlovéniában maradt védett az oktatási rendszer a válság hatásaitól, illetve Észtországban az uniós támogatásokkal éppen hogy ellensúlyozták a költségvetési elvonást.

Az Európai Bizottság rendszeresen összehasonlítja a tagállamok innovációs rendszereinek teljesítményét. A legutóbbi, nevében is megújult „Innovation Union Scoreboard 2010”-ben 24 mutató alapján képeztek egy kompozit indikátort (European Commission, 2011b). A tagállamokat négy csoportba sorolták, az első az innovációvezetők (Svédország, Dánia, Finnország, Németország), a második az innovációkövetők (az Egyesült Királyság, Belgium, Ausztria, Hollandia, Írország, Luxemburg, Franciaország, Ciprus, Szlovénia és Észtország), a harmadik a mérsékelt innovátorok (Portugália, Olaszország, Csehország, Spanyolország, Görögország, Málta, Magyarország, Lengyelország, Szlovákia) és a negyedik a legmérsékeltebb innovátorok (Románia, Litvánia, Bulgária, Lettország).

A tagállamok innovációs teljesítményének relatív szórása az elmúlt 2006 és 2010 között csökkenő tendenciát mutatott, azaz a szig-

**AZ OKTATÁSI RENDSZER KÖZÖSSÉGI FINANSZÍROZÁSÁNAK ALAKULÁSA
AZ EU TAGÁLLAMAIBAN A VÁLSÁG ÉVEIBEN**

Tagállam	Költségvetési megszorítás	A költségvetési helyzet bizottsági jellemzése
Ausztria	nincs	2011-ben nőtt az oktatási költségvetés
Belgium	nincs	Nem elsődlegesen fontos területeken van megtakarítás
Bulgária	van*	Egyetemi költségvetések és minisztériumi költségvetés 20 százalékos csökkentése
Ciprus	nincs	Nőtt a költségvetés
Csehország	van*	Folyamatos csökkentés
Dánia	van	2008–2010 között 14 százalékos kiadásnövekedés, ezt követő kis csökkentés után stabilizálódás
Észtország	nincs	A külföldi támogatásoknak köszönhető, hogy nem csökkent az általános kiadási szint, 2011-től stratégiai terület
Finnország	nincs	A válság alatt is stratégiai terület
Franciaország	van	Részleges, a közoktatásban némi csökkentés, a felsőoktatásban fejlesztés
Németország	nincs	Folyamatos növekedés
Görögország	van***	Drasztikus csökkentés eleve alacsony szintről
Magyarország	van**	2011-ig a felsőoktatásban még nem, a továbbiakban ezen a területen is kiadáscsökkentés
Írország	van**	Drasztikus csökkentés viszonylag magas szintről, növekvő létszámú belépő korosztályok mellett
Olaszország	nincs**	A kiadási szint alacsony szintű, de a finanszírozás és a teljesítmény kapcsolata is gyenge az oktatási rendszeren belül
Lettország	van**	A felsőoktatásban terveznek kiadásnövelést
Litvánia	van**	Csak a hátrányos helyzetű családok gyerekeinek iskolai támogatását nem csökkentették
Luxemburg	nincs	Enyhe növekedés
Málta	nincs	A válság ellenére tetemes növekedés
Hollandia	van*	A hatékonyságot próbálják növelni ugyanolyan vagy csökkentett finanszírozás mellett
Lengyelország	nincs	Folyamatos kiadásnövekedés
Portugália	van***	Drasztikus csökkentés viszonylag alacsony szintről
Románia	van***	Drasztikus csökkentés viszonylag alacsony szintről, amit egy évtizedes erőfeszítés után értek el
Szlovákia	van*	Az elmúlt évtizedben bekövetkezett GDP-arányos kiadáscsökkenés után újabb drasztikus csökkentések
Szlovénia	nincs	A válságban való súlyos érintettség ellenére az oktatási kiadásokat fenntartották, felsőoktatási és kutatási kiadásokat növelték
Spanyolország	van	Nem drasztikus mértékű csökkentés egy hosszabb fejlődési szakasz után, aminek során a válság előtt sem érték el az EU-átlagot
Svédország	nincs	A válságban való súlyos érintettség ellenére a költségvetési tartalékoknak köszönhetően az oktatási kiadásokat növelték
Egyesült Királyság	van**	A közoktatást más területekhez képest viszonylag megkímélték, a felsőoktatásban drasztikus tandíjat vezettek be, amit diákhitel ellensúlyoz

Megjegyzés:

* Az értékelésből az tűnik ki, hogy a jelentéskészítők szerint lenne mozgáster az oktatás finanszírozásának javítására, inkább a politikai szándék hiányzik.

** A jelentéstevők veszélyesnek látják a megszorítás hatásait, de nagyon szűk költségvetési mozgásteret látnak, azonban nem ítélik kilátástalannak a helyzetet.

*** Az oktatási rendszer súlyos kárt szenved, de a jelentéstevők sem tesznek javaslatot a kilátástalan költségvetési helyzet miatt.

Forrás: European Commission (2011a) alapján saját szerkesztés

makonvergencia erősödött, de jól látható, hogy a válság kitörése óta a konvergencia sebessége lecsökkent (lásd 7. ábra)

A növekedés olyan hosszú távú forrásait áttekintve, mint a beruházások, a humán tőke fejlesztése az oktatási rendszeren keresztül, az innovációs rendszer mind az jelzi, hogy a kohéziós országok felzárkózása nemcsak átmenetileg torpant meg, hanem tartósabb lassulása várható. Ezt a megállapításunkat ökonometriai eszközökkel készített közép- és hosszú távú előrejelzések is alátámasztják.

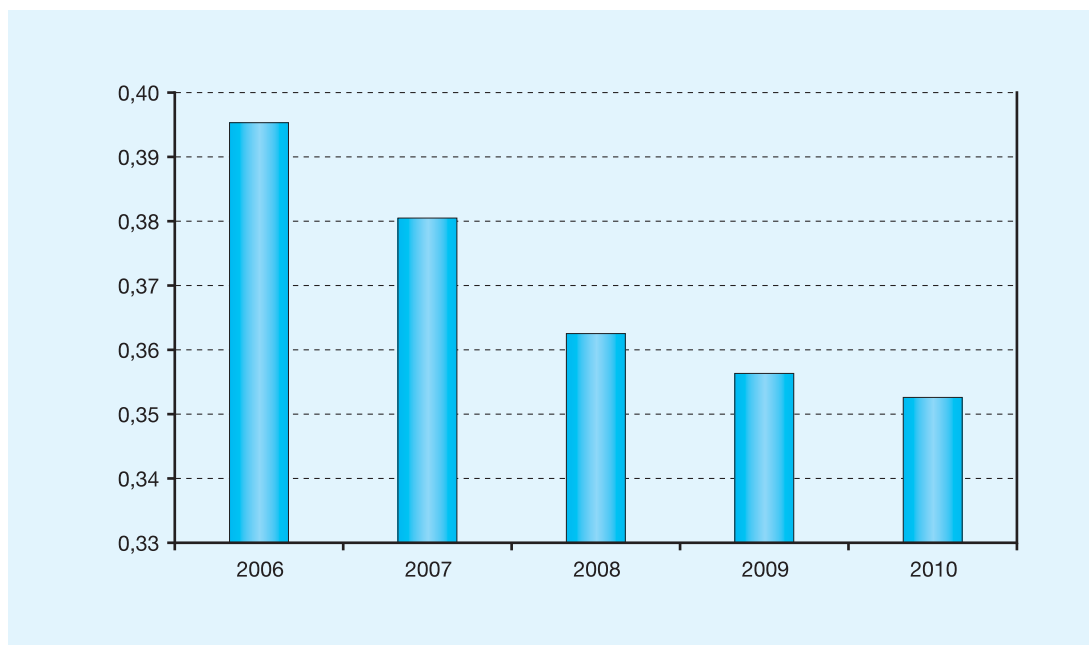
NÖVEKEDÉSI KILÁTÁSOK AZ EU TAGÁLLAMAIBAN

Az Európai Unió Bizottsága az öregedés várható gazdasági hatásainak figyelemmel kísérése érdekében hosszú távú előrejelzéseket készít. Ehhez a neoklasszikus növekedési elméletre alapozott termelési függvényt használnak,

amelyben a tőke és munka növekedési hozzájárulása mellett az egyéb, termelékenységet növelő adottságok a teljes tényezőtermelékenységben jelennek meg. A 2009-es „Ageing Report” (European Commission, 2009b) azt mutatta ki, hogy a népességcsökkenés miatt 2020 után várható erőteljes visszaesés a 27 EU-tagország potenciális növekedési rátájában, ezért a növekedés meghatározó forrása a termelékenység növekedése marad. A nagyobb mértékű népességcsökkenés miatt a poszt-szocialista tagállamokban a növekedési ráta hanyatlása is nagyobb lesz. *Halmai* (2011) ugyanezt a módszertant alkalmazva és frissebb adatokra építve a 2011–2015-ös időszakra nézve még azt állapítja meg, hogy az EU-15-ben sem tér vissza a potenciális növekedési ráta a válság előtti, 2007-es szintre (1,9 helyett 1,3 százalék), az EU-12-ben azonban 2015-ben egyenesen a fele lesz (4,6 helyett 2,3 százalék). Azt is megmutatja, hogy Magyarország az új kohéziós országokon belül a legsérülékenyebb, a balti

7. ábra

AZ INNOVÁCIÓS TELJESÍTMÉNY RELATÍV SZÓRÁSA AZ EU TAGÁLLAMAI KÖZÖTT, 2006–2010

Forrás: European Commission (2011b) p. 73

államokból, Bulgáriából és Romániából álló csoportba tartozik.

Darvas (2011) a gazdasági válság középtávú növekedési kilátásokra gyakorolt hatását vizsgálta a volt szocialista, azaz a kelet- és közép-európai, valamint a kaukázusi és közép-ázsiai országoknál. Nemcsak az országok köre, módszertana is más, mint az előbb idézett tanulmányoké. Regressziós elemzéssel szűrte ki a válság előtti (2000–2007), illetve a válságot is magába foglaló (2000–2010) időszakból a növekedés meghatározó tényezőit, és az így kapott modellre épített egy optimista, egy pesszimista és egy átmeneti scenáriót. Ennek alapján még az optimista forgatókönyv szerint is a közép- és kelet-európai országokban az aktuális növekedés jóval a válság előtti szint alatt marad a 2010–2015 közötti időszakban, de a középtávú növekedési kilátások a 2000–2005 közötti potenciális növekedés szintjét sem érik el.

2011 végén megjelent a 2012-es Ageing Report (European Commission, 2011c), amely a megelőző jelentéshez hasonlóan a termelési függvényre alapozott módszertannal értékelte újra az EU, illetve a tagállamok potenciális növekedési rátáit. A 4. táblázatban igyekszünk összehasonlítani a két jelentés előrejelzéseit. Ezt az ötven éves időszakra tudjuk egyértelműen megtenni, mert mindkét jelentés tartalmaz egy átlagot, és a 2012-es az EU egészére $-0,2$ százalékos korrekciót tart szükségesnek. A félévszázados perióduson belül a következő két évtized az érdekesebb, hiszen feltételezhetjük, hogy a közelebbi időszakra a trendeket jobban sikerül megbecsülni. A mostani jelentés évtizedes átlagokat ad meg, az előző egy-egy kerek évtizedforduló éves adatát, ezért közvetlenül nem lehet a két jelentés részadatait összevetni. A 2009-es előrejelzés 2010-től már szinte minden országban a potenciális növekedési ráta csökkenésével számolt a következő két évtizedben, így a 2020-as, illetve 2030-as adatnak alacsonyabbnak kellene lenni, mint az előző évtized átlagának. Ezért különösen lehangoló,

hogy az új előrejelzések évtizedes átlagban is jóval alacsonyabbak, mint a régebbi előrejelzés későbbi értéke (például a 2010–2020 közötti uniós átlag 1,5 százaléka jóval alacsonyabb, mint a régi előrejelzés 2020-as 2,1 százaléka).

Az előrejelzések korrekciójának mértékében nem elhanyagolhatók az országok közötti különbségek. Az teljesen logikus, hogy a 2010–2020 közötti időszakra nézve a legnagyobb korrekcióra azon országok adatai szorultak, amelyekben a legsúlyosabb volt a válság. De az már a reálkonvergencia nem túl biztató kilátásait mutatja ebben a jelentésben is, hogy két százalék feletti potenciális növekedési rátát csak Lengyelországnak és Szlovákiának jósolnak, míg például Svédország, az Egyesült Királyság és Franciaország 1,9, 1,8, illetve 1,7 százalékkal számolhat.

A hosszabb távú negatív korrekciókban szerepet játszanak a demográfiai tényezők is, azaz a munkaképes korú népesség várható alakulását lefele kellett módosítani, de a fő ok a termelékenység növekedése várható mértékének a csökkenése. Magyarországnak azzal kell szembeesnie, hogy mind a következő évtizedre, mind a félévszázados előrejelzésre nézve benne van abban az öt tagállamban, amelyeknél a legnagyobb negatív kiigazítás történt a 2012-es jelentésben (Görögországgal, Ciprussal és Portugáliával osztva ebben a sorsban).

KÖVETKEZTETÉSEK

A válság eddigi hatásait és a jövő növekedési kilátásait áttekintve nem tűnik elhamarkodottnak néhány következtetés megfogalmazása.

① Az európai integráción belül a régi és új kohéziós országok felzárkózási modelljének van olyan közös vonása – nevezetesen az alacsony belső megtakarítás mellett külföldi tőke bevonására épített modernizáció, az ezzel járó külső és/vagy belső eladósodás –, ami ezt a térséget különösen sérülékennyé tette a válság so-

**A POTENCIÁLIS GDP NÖVEKEDÉSI RÁTÁJA AZ EU TAGÁLLAMAIBAN
A 2009-ES ÉS A 2012-ES „AGEING REPORT” ALAPJÁN**

	2010–2060 (2012-es előrejelzés)	A 2012-es előrejelzés korrekciója 2009-hez képest	2010–2020 közötti átlag (2012-es előrejelzés)	2020 (2009-es előrejelzés)	2020–2030 közötti átlag (2012-es előrejelzésű)	2030 (2009-es előrejelzés)
EU-27	1,4	-0,2	1,5	2,1	1,6	1,7
Belgium	1,6	-0,2	1,5	1,9	1,5	1,6
Bulgária	1,3	-0,3	1,9	2,4	1,3	1,7
Csehország	1,5	0,0	2,0	2,5	1,7	1,4
Dánia	1,4	-0,3	1,0	1,6	1,5	1,5
Németország	0,8	-0,4	1,2	1,5	0,7	1,3
Észtország	1,5	-0,3	1,4	2,6	2,2	2,2
Írország	2,1	-0,2	1,2	2,9	3,2	2,3
Görögország	1,0	-0,6	0,2	2,9	1,2	1,3
Spanyolország	1,6	-0,3	1,3	3,4	2,6	1,8
Franciaország	1,7	-0,2	1,7	1,9	1,8	1,7
Olaszország	1,2	-0,2	0,8	1,9	1,4	1,4
Ciprus	1,8	-0,9	1,6	3,9	2,0	2,9
Lettország	1,1	-0,3	0,8	2,1	2,3	1,8
Litvánia	1,3	-0,2	1,1	2,5	1,8	1,5
Luxemburg	1,9	-0,6	2,6	2,7	1,8	2,1
Magyarország	1,2	-0,5	0,8	2,4	1,8	2,1
Málta	1,4	-0,2	1,8	2,7	1,9	1,7
Hollandia	1,3	-0,2	1,4	1,5	1,1	1,2
Ausztria	1,4	-0,2	1,6	1,9	1,3	1,5
Lengyelország	1,5	0,0	3,1	2,5	1,7	2,0
Portugália	1,2	-0,6	0,4	2,1	1,9	2,5
Románia	1,1	-0,7	1,7	2,9	1,3	1,6
Szlovénia	1,3	-0,1	1,8	2,6	1,5	0,8
Szlovákia	1,6	-0,1	3,1	3,4	2,3	2,0
Finnország	1,5	-0,1	1,7	1,7	1,4	1,5
Svédország	1,8	-0,1	1,9	1,9	1,8	1,7
Egyesült Királyság	1,9	-0,2	1,8	2,0	1,9	2,1

Megjegyzés: Írországnál, Görögországnál és Portugáliánál az előrejelzésekre még nem építették be az EU-IMF-támogatás feltételeiként megszabott kiigazító programok hatását.

Forrás: European Commission (2009b) p. 264 és European Commission (2011c) pp. 31, 131 alapján saját szerkesztés

rán. Ezért indokolt, hogy a szakirodalomban eddig nem szokott módon a kohéziós és nem kohéziós tagállamok felosztásában is vizsgáljuk az integráción belül a gazdasági folyamatokat. Annál is inkább, mert a világgazdaságban várható szűkös tőkekínálat miatt szükségessé válik

ennek a modernizációs modellnek a módosítása és a belső megtakarításra jobban építő modell kidolgozása.

2 A válság során a bajba jutott új tagállamok és Írország nagyobb rugalmasságról tettek tanúbizonyságot, mint a mediterrán országok. Ez

azt mutatja, hogy az országok alkalmazkodó képessége nem a GDP-ben mért fejlettségük függvénye, hanem a társadalmi tűrőképességé. Ezeknek az intézményi tényezőknek a feltárása, megértése fontos a sikeres uniós és tagállami szintű gazdaságpolitikák kidolgozásához.

3 A válság megnövelte a posztoszocialista új tagállamok közötti különbségeket. Három ország rövid és hosszú távú növekedési kilátásai elég stabilnak látszanak, Lengyelországé, Szlovákiáé és Csehországé, habár utóbbié továbbra sem túl dinamikus. Szlovénia pozíciója szintén kedvezőnek tűnt a legutóbbi időkhöz, itt a leginkább egyértelmű az oktatás, a K+F, az innováció stratégiai kezelése, azonban újabban náluk is a „magyar kór” jelei mutatkoznak.⁹ A balti államok, Románia és Bulgária közül Észtországnak vannak a legelőnyösebb kilátásai, és ott tettek/tesznek a legtudatosabb gazdaságpolitikai lépéseket egy tudásalapú gazdaság fejlesztésére. A válság szembeütővé tette, hogy Magyarország kisodródott visegrádi országok közül.

4 A válság hatására nem csak rövid távon torpanhat meg az integráción belüli konvergencia, mert a kohéziós országokban nagyobb mértékben estek vissza a beruházások, lassult az innovációs rendszerek közötti konvergencia és a megszorítások jobban sújtják az oktatási rendszereiket, mint a nem kohéziós régi tagállamokban. A hosszú és középtávú ökonometriai előrejelzések ugyanilyen eredményre jutnak.

5 Az európai integráció eredményességének megítélésében, legitimitásában az utóbbi évtizedekben központi szerepet játszott a felzárkózás üteme, az országok közötti konvergencia. Ha az európai integráció koncepciójában nem történik meg ennek az áthangolása, akkor az integráció legitimitása kerül veszélybe. Az uniós létjogosultságát a következő évtizedben leginkább az adja, hogy e nélkül az európai országok megszűnnének világgazdasági tényező lenni. Ha viszont a konvergencia sebessége marad az integráció sikerének a mércéje, akkor az EU kudarcra ítéli magát. Ugyanakkor a szakpolitikák

szintjén a kohézió fenntartására továbbra is törekedni kell, mert az egyenlőtlenségek bizonyos foka dezintegrációhoz vezet. Ennek fontos eszköze kell, hogy maradjon a kohéziós politika, ami a közös európai identitást erősíti, a szolidaritás kézzel fogható megnyilvánulása az úgyszólván nehezebb időkben élő kohéziós országok lakossága számára. A kohéziós támogatásoktól azonban nem szabad azt várnunk, hogy az imént bemutatott kedvezőtlen tendenciákat nemcsak tompítani, hanem megfordítani is tudják.

6 A válság eddigi lefolyásából úgy tűnik, hogy a költségvetési politikák szigorú közösségi szabályozása szükséges, de nem elégséges az integráció jövője szempontjából. Tudomásul kell vennünk, hogy az északnyugati centrumországok és a kohéziós országok között olyan reálgazdasági különbségek vannak, amelyek miatt az egyensúlytalanságok újratermelődhetnek, különösen, ha újabb sokk éri a gazdaságokat. Már most is kérdéses, hogyan lehet kezelni Görögország helyzetét, hiszen versenyképességének helyreállításához az 1990-es évek életszínvonalához kellene visszatérni (Antzoulatos, 2011). Igaz ugyan, hogy a valutaleértékelés sem teszi elkerülhetővé a reálgazdasági alkalmazkodást, de feltehető, hogy lesznek olyan országok, amelyek az alkalmazkodáshoz így nyerhető időről nem képesek lemondani. Ezért nem látszik elkerülhetőnek egy olyan védő mechanizmus kidolgozása, ami lehetővé teszi, hogy egy ország összeomlás nélkül kiléphessen az euróövezetből.

7 Nyitott kérdés, hogy az EU egésze képes lesz-e olyan strukturális változásokra, amelyek a tanulmányban előre jelzett gazdasági potenciálcsökkenést megfordítják. A gazdaságpolitikák formálásakor azonban egy kohéziós tagállamban – minden bizonytalanság ellenére – ma is abszolút prioritásként kellene kezelni, hogy abban a szűk mozgástérben,¹⁰ ami egyáltalán rendelkezésre áll, a humán tőke a legkevésbé sérüljön, a tudástermelés ráfordításai pedig lehető legkevésbé csökkenjenek.

JEGYZETEK

- ¹ Lásd. Eurostat adatbázisát
- ² Lásd Eurostat adatbázisát
- ³ Gardó – Martin (2010) részletesen bemutatják, hogy a válság a különböző pénzügyi közvetítő csatornákon keresztül hogyan terjed át a reálgazdaságra.
- ⁴ Lásd Eurostat adatbázis
- ⁵ Lásd Eurostat adatbázis
- ⁶ Lásd Eurostat statisztikai adatbázis
- ⁷ Az EU 2020 stratégia és a tagállami politikák kapcsolátát mutatja be Kőrösi (2011) a humántőke-potenciál növelésében.
- ⁸ Miként a magyar társadalom a rendszerváltozás óta, a szlovén társadalom sem hajlandó szembenézni a reális lehetőségeivel, 2010 nyarán népszavazáson utasították el a nyugdíj- és munkaerő-piaci reformokat. A decemberi előrehozott választások után 2012. január közepéig még nem tudott megalkulni a kormány. http://www.portfolio.hu/gazdasag/ujbol_buntetik_a_teketoriazo_szloveniat_a_piacok.161380.html
- ⁹ Kovács (2010) hazai vonatkozásban elemzi az állami feladatvállalás dilemmáit a beszűkült mozgástérben.

IRODALOM

- ANTZOULATOS, A. A. (2011): Greece in 2010: A Tragedy Without(?) Catharsis <http://ssrn.com/abstract=1749490>
- DARVAS, Zs. (2011): Beyond the Crisis: Prospects for Emerging Europe. *Comparative Economic Studies*, Vol. 53, Issue 2, pp. 261–290
- FABRIZIO, S. – LEIGH, D. – MODY, A. (2009): The Second Transition: Eastern Europe in Perspective. *European Economy, Economic Papers*, No. 366
- GALLEGO, S. – GARDÓ, D. – MARTIN, R. – MOLINA, L. – SERENA, J. M. (2010): The Impact of the Global Economic and Financial Crisis on Central, Eastern and South Eastern Europe (CESEE) and Latin America. *Banco De España, Documentos Ocasionales*, No. 1002
- GARDÓ, S. – MARTIN, R. (2010): The Impact of the Global Economic and Financial Crisis on Central, Eastern and South Eastern Europe. A Stock-taking Exercise. *European Central Bank, Occasional Paper Series*, No. 114
- GILL, I. – RAISER, M. (2011): Restoring the Lustre of the European Economic Model. Gill, I. előadása az ARC 2011 konferencián, ECFIN DG, Brüsszel, 2011. november 21.
- HALMAI, P. (2011): Válság és potenciális növekedés az Európai Unióban. *Közgazdasági Szemle*, 58. évf. 12. pp. 1059–1081
- HERRMANN, S.–WINKLER, A. (2009): Real convergence, financial markets and the current account. Emerging Europe versus emerging Asia. *European Economy, Economic Papers*, No. 362.
- JEVĚÁK, A. – SETZER, R. – SUARDI, M. (2010): Determinants of Capital Flows to the New EU Member States Before and During the Financial Crisis. *European Economy, Economic Papers*, No. 425
- KÓSZÓ E. – UDVARI B. (2012): Portugália és Spanyolország a globális válságban: előzmények és következmények. In: Farkas B. – Voszka É. – Mező J. (szerk.): Válság és válságkezelés az Európai Unió

kohéziós tagállamaiban. SZTE GTK, Műhelytanulmányok, Szeged (Megjelenés alatt)

KOVÁCS Á. (2010): Az állami szerepvállalás – állami feladatellátás dilemmái. In: Gellért M. – Hosszú H. (szerk.): Államszerep válság idején. Magyar Zoltán emlékkötet. Complex Kiadó, Budapest, pp. 111–134

KÖRÖSI I. (2011): Az állam szerepe a humántőkepotenciál növelésében és a kutatás-fejlesztésben az Európai Unióban. In: Katona Klára (szerk.): Vállalati versenyképesség és az állam szerepe. Hitek és tévhitek. Pázmány Press, Budapest, pp. 97–115.

MITSOPOULOS, M. – PELAGIDIS, T. (2011): *Understanding the Crisis in Greece. From Boom to Bust*, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.

ROYO, S. (2010): Portugal and Spain in the EU: paths of economic divergence (2000–2007). *Analise Social*, Vol. 45, pp. 209–254

UDVARI B. (2012): A kelta tigris bukása: okok és következmények. In: Farkas B. – Voszka É. – Mező J. (szerk.): Válság és válságkezelés az Európai Unió kohéziós tagállamaiban. SZTE GTK, Műhelytanulmányok, Szeged (Megjelenés alatt)

TAJNIKAR, M. – DOŠENOVJE BONÈA, P. – PONIKVAR, N. – PUŠNIK, K. (2011): Economic Crisis Exit by a Small EU Country. Challenges of Europe: Growth and Competitiveness – Reversing the Trends. *University of Split*, Split-Bol, 26-28th May 2011, Conference Proceedings

European Central Bank (2010): EU Banking Structures. Frankfurt am Main

European Commission (2009a): Five years of enlarged Europe. *European Economy*, No. 1.

European Commission (2009b): Ageing Report: Economic and budgetary projections for the EU-27 Member States (2008-2060). *European Economy*, No. 2

European Commission (2010a): Cross-country study. Economic policy challenges in the Baltics. *European Economy. Occasional Papers*, No. 58

European Commission (2010b): Surveillance of Intra-Euro-Area Competitiveness and Imbalances. *European Economy*, No. 1

European Commission (2011a): Education and Training for a smart, sustainable and inclusive Europe. Analysis of the implementation of the strategic framework for European cooperation in education and training (ET2020) - Country analysis. Commission Staff Working Document, Brussels

European Commission (2011b): Innovation Union Scoreboard (IUS) 2010. The Innovation Union's performance scoreboard. *Pro Inno Europe Paper*, No. 18

European Commission (2011c): The 2012 Ageing Report: Underlying Assumptions and Projection Methodologies. *European Economy*, No. 4

OECD (2009a): OECD Economic Surveys: Greece. Paris: OECD

OECD (2009b): OECD Economic Surveys: Ireland. Paris: OECD

OECD (2010a): OECD Economic Surveys: Portugal. Paris: OECD

OECD (2010b): OECD Economic Surveys: Spain. Paris: OECD